

УДК 342.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.33>

ПРОПОРЦІЙНА ВИБОРЧА СИСТЕМА НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ: ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДКРИТІ ТА ЗАКРИТІ ВИБОРЧІ СПИСКИ У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

Чорненко В.І.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного права

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0000-0001-5067-0844

email: vitaliy.chornenkyu@lnu.edu.ua

Сподарик М.Б.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри конституційного права

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0009-0001-4658-8685

email: marta.spodaryk@lnu.edu.ua

Чорненко В.І., Сподарик М.Б. Пропорційна виборча система на парламентських виборах: до питання про відкриті та закриті виборчі списки у світлі європейського досвіду.

Кодифікація виборчого законодавства принесла в українську правову систему подекуди дискусійні, а деє і вкрай очікувані суспільством зміни, однією з яких стало запровадження відкритих виборчих списків на парламентських виборах. Результати пропонованого дослідження спрямовані на відшукування найбільш ефективного та релевантного різновиду пропорційної виборчої системи в повоєнній Україні для проведення виборів народних депутатів України з дотриманням демократичних процедур.

Авторами проаналізовано різні підходи до розуміння виборчої системи загалом та змісту пропорційної виборчої системи з її різновидами зокрема. Враховано як переваги, так і недоліки пропорційної виборчої системи із закритими та відкритими виборчими списками, зокрема, у комплексі з особливостями статусу обраних за відповідною виборчою системою народних депутатів України. Це дозволило виявити значний вплив політичної партії при «закритих» виборчих списках як на етапі формування самих списків, так і на етапі після обрання народних депутатів. У цьому контексті підтримується позиція про те, що пропорційна виборча система із відкритими виборчими списками обмежує вплив партій на визначення персонального складу парламенту.

Автори звертають увагу, що поняття пропорційної виборчої системи не є одним конкретним варіантом виборчої системи. Натомість представляє цілий спектр її різновидів. Встановлено, що особливістю української виборчої системи є те, що кандидати, включені до загальнодержавного виборчого списку під першими дев'ятьма номерами, не включаються до регіональних виборчих списків і у разі подолання партією встановленого бар'єру ці 9 кандидатів гарантовано набувають представницькі мандати. У статті обґрунтовується, що залишення законодавцем такої кількості мандатів, на які, за умови підтримки списку загалом, виборці не можуть вплинути, виглядає виваженим кроком, який, попри це, потребує подальших дискусій, особливо після аналізу та оцінки перших виборів за цією виборчою системою.

Із врахуванням європейського досвіду вдалося також обґрунтувати окремі напрямки вдосконалення існуючої виборчої системи на виборах народних депутатів України.

Ключові слова: вибори, виборча система, політична партія, парламент, пропорційна виборча система, відкриті списки, закриті списки.

Chornenkyi V.I., Spodaryk M.B. The proportional electoral system in parliamentary elections: open and closed electoral lists in light of European experience.

The codification of electoral legislation has brought changes to the Ukrainian legal system that are, in some cases, debatable, and in others, highly anticipated by society. One such change was the introduction of open party lists in parliamentary elections. The purpose of this study is to identify the most effective and relevant type of proportional electoral system for post-war Ukraine to conduct elections for the Verkhovna Rada of Ukraine while adhering to democratic procedures.

The authors analyze various approaches to understanding electoral systems in general, as well as the content of proportional electoral systems and their specific types. Both the advantages and disadvantages of proportional systems with closed and open party lists are considered, particularly in the context of the status of members of parliament elected under the respective system. This analysis reveals the significant influence of political parties under closed party lists, both at the stage of forming the lists and after the election of deputies. In this context, it is argued that a proportional system with open party lists limits party influence on determining the personal composition of parliament.

The authors emphasize that the concept of a proportional electoral system does not refer to a single fixed model but rather encompasses a spectrum of its variations. It is noted that a distinctive feature of the Ukrainian electoral system is that candidates placed in the top nine positions of the nationwide party list are not included in regional lists. If the party passes the electoral threshold, these nine candidates are guaranteed to receive parliamentary mandates. The article argues that leaving such a number of mandates, over which voters cannot influence individually, appears to be a balanced legislative measure, although it requires further discussion, especially after analyzing the outcomes of the first elections conducted under this system.

Considering European experience, the study also substantiates certain directions for improving the existing electoral system for elections to the Verkhovna Rada of Ukraine.

Key words: elections, electoral system, political party, parliament, proportional electoral system, open lists, closed lists.

Постановка проблеми. На перший погляд, дослідження проблематики виборчого законодавства не є найбільш актуальним питанням у сучасному конституційному праві України. Останнє стикається зі значними викликами повномасштабної військової агресії: пошук збалансованих механізмів правомірних втручань у права людини, їх забезпечення державою, яка повинна перерозподіляти всі ресурси для боротьби з агресором. Натомість, як відомо, в умовах воєнного стану вибори неможливі, що при поверховому аналізі мало би звести до мінімуму необхідність наукових розвідок у цій сфері.

Втім, жодним чином не заперечуючи значимість цих, без сумніву, важливих проблем, не слід забувати, що одним із перших питань, які постануть на порядку денному у повоєнній Україні, буде організація та проведення виборів. Часу на вирішення проблем у сфері виборів, які не тільки залишалися невирішеними упродовж повномасштабної війни, але й накопичилися, буде вкрай обмаль. Адже демократичний принцип періодичної виборності вищих органів влади вимагатиме якнайшвидшого проведення виборів: парламенту, глави держави, органів місцевого самоврядування.

Відтак, зрозуміло, що в період таких динамічних та подекуди турбулентних повоєнних змін провести якісні та ґрунтовні наукові дослідження навряд чи вийде. А нездатність вчасно підготуватися і належним чином провести повоєнні вибори, особливо парламентські вибори, що, як відомо, будуть проводитися за новою виборчою системою, несе суттєві ризики дестабілізації політичного процесу, ще більшого зниження довіри громадян до виборчих процедур та, як наслідок, загрози демократичним засадам повоєнної відбудови України.

Вочевидь, що ні вирішити, ні навіть окреслити увесь комплекс проблем у межах цієї статті скоріш за все не вийде. Виборчий кодекс України, який прийнятий 19 грудня 2019 року на заміну окремим законом, присвяченим різним видам виборів, пройшов перевірку практикою лише на місцевих виборах 2020 року, які припали на пік поширення пандемії. Водночас вибори Президента України та вибори народних депутатів України, які мали відбутися у 2024 році, не були проведені у зв'язку із запровадженням правового режиму воєнного стану. Разом з тим, кодифіковане виборче законодавство принесло в українську правову систему подекуди дискусійні, а деє і вкрай очікувані суспільством зміни, однією з яких стало запровадження так званих відкритих виборчих списків на парламентських виборах.

З одного боку, така зміна є закономірним продовженням євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні вже багато років, і відображає сучасні тенденції розвитку європейських держав у частині виборчого законодавства. Проте, з іншого боку, застосування вперше в Україні відкритих виборчих списків відразу на перших повоєнних виборах до Верховної Ради України може бути зовсім не простим, а навіть навпаки – нести певні ризики щодо успішності застосування такої системи, що можуть стосуватися, зокрема, складності підрахунку голосів виборців, труднощів у заповненні виборчих бюлетенів, що потягне більший відсоток їх недійсності, тощо.

Тому **метою цієї статті** є проведення комплексного аналізу виборчої системи, встановленої Виборчим кодексом України для проведення виборів до Верховної Ради України, аналіз та класифікація різновидів пропорційної виборчої системи у світлі європейського досвіду впровадження відкритих списків, пошук шляхів покращення українського виборчого законодавства в частині відкритих списків на парламентських виборах, зокрема за допомогою європейського досвіду.

Відповідно до мети окреслюються такі завдання: проаналізувати українське законодавство в частині виборчої системи на виборах народних депутатів України; дослідити досвід застосування пропорційної виборчої системи у певних європейських державах; запропонувати шляхи вдосконалення українського виборчого законодавства за допомогою європейського досвіду щодо відкритих виборчих списків. З огляду на те, що з часу прийняття Виборчого кодексу і по сьогодні досі не було проведено жодних виборів народних депутатів України за виборчою системою з відкритими виборчими списками, відсутня практика застосування вищезазначеної виборчої системи, а відтак варто зосередитись на дослідженні українського законодавства в цій частині.

Що стосується європейського досвіду застосування виборчих списків, то загалом пропорційна виборча система застосовується на парламентських виборах у переважній більшості європейських країн. Як зазначає П. Захарченко, у 18 із 28 державах-членах Європейського Союзу застосовується пропорційна виборча система [8, с. 188]. А. Головка зазначає, що у значній частині європейських країн громадяни на парламентських виборах можуть не просто голосувати за ту чи іншу партію, але й віддавати преференції окремим кандидатам у списку, що дозволяє не тільки персоніфікувати політичний процес, але й дає можливість адекватно представити інтереси різних суспільних груп. Подібна практика проведення виборчих перегонів застосовується в таких країнах, як: Бельгія, Греція, Естонія, Ірландія, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Польща, Словенія, Фінляндія, Швеція та інші [6, с. 46-47].

Стан опрацювання проблематики. Проблеми та перспективи виборчих систем, зокрема пропорційної виборчої системи як з відкритими, так і з закритими списками, у своїх працях розглядали А. Головка, Б. Райковський, В. Шеверева, Д. Михайлова, І. Гербут, І. Сабадаш, М. Бучин, М. Рибачук, Н. Богашева, О. Марцеляк, О. Новиков, П. Захарченко, Ю. Барабаш, Ю. Ключковський, Ю. Шведа та інші. Більшість досліджень на цю тему мали місце ще до прийняття нового виборчого законодавства, тобто Виборчого кодексу України, що зумовлює потребу у здійсненні нових наукових розвідок. З огляду на динамічність українського законодавства досі залишається значний відкритий простір для досліджень у напрямку можливостей впровадження європейського досвіду застосування виборчих систем з відкритими списками в українському контексті. Відтак результати цього дослідження спрямовані на відшукування найбільш ефективного та релевантного різновиду пропорційної виборчої системи в повоєнній Україні для проведення виборів народних депутатів України з дотриманням демократичних процедур.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж заглибитися в особливості виборчої системи з відкритими списками варто визначити зміст поняття виборчої системи. Б. Мохончук виділяє три підходи до розуміння цієї категорії: широке визначення категорії «виборча система»; альтернативне виокремлення виборчої системи у широкому та вузькому розуміннях; вузьке визначення категорії «виборча система» [14, с. 23]. При цьому вчений зупиняється на позиції, що категорію «виборча система» доцільно застосовувати у вузькому сенсі з акцентом на ознаці системності як сукупності елементів з їх загальною метою та внутрішнім взаємозв'язком [14, с. 250]. Варто погодитись, що дослідження виборчої системи з відкритими списками має насамперед опиратися на розуміння її як цілісної системи.

Загалом можна погодитись із тим, що поняття виборчої системи розуміють як в широкому, так і у вузькому сенсі. Виборчу систему в широкому сенсі визначають як встановлений у конкретній державі механізм формування органів державної влади та місцевого самоврядування за допомогою

виборів, що має кілька аспектів: закріплену в законодавстві систему органів, на які покладено повноваження з організації та проведення виборів; виборчий процес як врегульовану законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність повноважних органів, інших суб'єктів правовідносин на різних стадіях або етапах виборів, а також спосіб встановлення результатів виборів і розподілу депутатських мандатів між кандидатами. У вузькому ж сенсі виборчу систему розуміють як закріплений у законодавстві певної країни спосіб встановлення результатів виборів або спосіб розподілу депутатських мандатів залежно від підсумків голосування [8, с. 186]. Відтак не можна не погодитись із тим, що головним чином, виборча система на виборах народних депутатів України забезпечує перетворення голосів виборців у місця, які кандидати займають у парламенті. Надалі у цій статті вважаємо за доцільне розглядати поняття виборчої системи виходячи з її вузького розуміння.

Серед виборчих систем на парламентських виборах зазвичай розрізняють мажоритарні, пропорційні і змішані виборчі системи та, відповідно, їх різновиди [18, с. 55; 20, с. 242]. Як зазначив І. Гербут, кожен тип виборчої системи має свої недоліки та переваги, як з точки зору справедливого представництва інтересів електорату та впливу на стабільність політичної системи, так і в аспекті реалізації інтересів політичних сил, що борються за владу [5, с. 253]. Справді, можна стверджувати, що немає абсолютно ідеальної виборчої системи, адже різні суспільно-політичні умови диктують різні потреби в частині проведення демократичних процедур, зокрема виборів.

За роки своєї незалежності Україна встигла пройти чималий шлях пошуку власної найбільш вдалої виборчої системи, і цей досвід є вкрай важливим для розуміння причин, з яких чинне законодавство закріплює ту чи іншу виборчу систему. Однак у цій статті зосередимось насамперед на результаті цього шляху – пропорційній виборчій системі з відкритими виборчими списками, до якої, зрештою, дійшов законодавець на даному етапі розвитку правового регулювання виборів у нашій державі.

За пропорційної виборчої системи під час визначення результатів виборів депутатські мандати розподіляються між політичними партіями пропорційно до кількості поданих за них голосів виборців у багатомандатному виборчому окрузі. Тобто виборець, голосуючи за такої системи, у будь-якому випадку у підсумку робить свій вибір на користь тієї чи іншої політичної партії, і в деяких випадках за того чи іншого кандидата та/або кандидатів, висунутого та/або висунутих від певної політичної партії. Цікаво, що це породжує своєрідну дилему щодо обмеження пасивного виборчого права громадян, що виникає у зв'язку з відсутністю мажоритарної складової. Так, деякі науковці доходили висновку, що пропорційна виборча система запроваджує додатковий «партійний» виборчий ценз з огляду на те, що кандидатів може висувати тільки політична партія [2, с. 92]. Однак на противагу такій позиції існують і інші, зокрема Ю. Ключковський дійшов висновку, що стійкі політичні партії з власною ідеологією (політичною програмою) та розвиненою організаційною структурою є оптимальним інструментом здійснення функції висування кандидатів [9, с. 266]. Видається, що вчений не вбачає підстав для визнання того, що пропорційна система породжує своєрідний «партійний ценз» для кандидатів.

Чинне правове регулювання в Україні встановлює, що право висування кандидатів у депутати реалізується виборцями через політичні партії. Для того, щоб стати кандидатом у народні депутати України, особа так чи інакше повинна мати якийсь зв'язок із політичною партією. Хоча, звісно, для реалізації свого пасивного виборчого права і не обов'язково бути членом такої політичної партії. Однак все ж відсутність членства у політичній партії чи відсутність принаймні сталих зв'язків з якою-небудь політичною партією, що бере участь у виборах, може значно ускладнити доступ для осіб, які не взаємодіють з політичними партіями, через що їхні шанси бути включеними у виборчі списки не можна оцінити як високі. Відтак, навіть не визнаючи факту існування вищеприписаної перешкоди для реалізації пасивного виборчого права на парламентських виборах, не можна заперечувати той факт, що висування кандидатів виключно політичними партіями ускладнює доступ громадянина до отримання представницького мандату.

За виборчої системи пропорційного представництва виборець може проголосувати за весь партійний список, не змінюючи при цьому черговість включених до нього кандидатів, та/або за окремого кандидата у списку, впливаючи таким чином (з певними обмеженнями) на черговість отримання кандидатами у списку своїх мандатів. Мандати між партіями розподіляються пропорційно до кількості поданих за списки голосів [4, с. 14]. Тому залежно від можливості

виборця впливати на такий список пропорційну виборчу систему умовно поділяють на систему з «відкритими» списками та «закритими» списками. Мається на увазі, що у випадку «закритих» списків виборець не може вплинути на порядок кандидатів у списку, а голосує за виборчий список відповідної політичної партії в цілому. Надалі залежно від набраної кількості голосів мандати отримує певна кількість кандидатів, які перебувають вище у списку політичної партії. У такому разі значно зростає вплив політичної партії на якісний склад парламенту, оскільки саме вона визначає послідовність кандидатів у закритому виборчому списку.

Натомість у випадку з «відкритими» списками ситуація є іншою. Виборець уже має більший вплив на порядок розташування кандидатів, адже може обирати не тільки певну політичну партію, а й віддавати перевагу конкретним кандидатам від цієї політичної партії. Видається, що очевидною перевагою виборчої системи з «відкритими» списками перед виборчою системою з «закритими» списками є більша міра впливу виборця на визначення якісного, персонального, складу парламенту. Однак попри те, що пропорційна система з відкритими списками дійсно персоніфікує голосування, збільшує можливості виборців впливати на склад парламенту, як зазначає Д. Михайлова, зберігається вирішальний вплив партій при висуванні кандидатів [13, с. 28].

В. Стукаленко, аналізуючи пропорційну виборчу систему з закритими списками, що діяла в Україні станом на 2014 рік (важливо зауважити, що за цієї системою обиралися лише 225 народних депутатів, решта – за мажоритарною системою), доходить цікавого висновку, що пропорційне представництво не розглядається як форма, що забезпечує дзеркальне відображення всього різноманітного спектру політичних поглядів, смаків і переконань, які існують у суспільстві, а швидше є можливістю реалізації політичними партіями, через відповідні державні структури, своїх програмних цілей і установок [19, с. 24]. Проте на цьому фоні виборча система з відкритими списками демонструє певні переваги, що дозволяють зменшити негативні наслідки партійної централізації. У зв'язку із цим, В. Шеверева та І. Сабадаш небезпідставно стверджують, що пропорційна виборча система із закритими виборчими списками посилює роль партійного керівництва, тим паче, якщо в законодавстві закріплений квазіімперативний мандат, за якого депутат може втратити свій мандат за рішенням партії [21, с. 667].

Як відомо, Конституція України у статті 81 закріплює елементи партійно-імперативного мандата, оскільки як одну з підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України передбачає невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції [10]. У такому разі його повноваження припиняються достроково на підставі закону за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії (виборчого блоку політичних партій) з дня прийняття такого рішення. Відтак при пропорційній виборчій системі депутати, обрані за партійними списками стають де-факто більш залежними від своєї політичної партії. Ризик втрати представницького мандата у випадку виходу з фракції або невходження до неї змушує народних депутатів дотримуватися партійної політики та рішень керівного органу політичної партії. Тобто значний вплив політичної партії в такому разі має місце як на етапі формування виборчих списків, так і на етапі після обрання народних депутатів.

У порівнянні із системою із закритими списками, виборча система з відкритими списками все ж обмежує роль партій у визначенні тих кандидатів, які будуть обрані (оскільки черговість розподілу мандатів між кандидатами від партії визначається виборцями), з огляду на що запобігає політичній корупції всередині партій (оскільки вплив партійного керівництва на розподіл мандатів між кандидатами є обмеженим). Крім цього, така система дозволяє більш повно з'ясувати зміст волевиявлення виборців, забезпечує баланс між інтересами партій та інтересами виборців щодо персонального складу парламенту та інше [4, с. 19].

О. Новиков і А. Андрійцьо також підкреслюють, що пропорційна виборча система з відкритими виборчими списками мінімізовує вплив корупційних схем та суттєво знижує шанси того, що партії зможуть провести до парламенту нездатних до депутатської роботи кандидатів; збільшує загальну заінтересованість громадян до виборчого процесу; за такої виборчої системи устанавлюється прямий зв'язок між конкретним кандидатом та виборцем, адже виборці знатимуть конкретно за кого голосують; підвищує внутрішньопартійну конкуренцію [15, с. 960].

О. Марцеляк звертає увагу, що у випадку пропорційної виборчої системи має місце ускладнений порядок підрахунку голосів, хоча на це можна не зважати, бо визначення виборчої системи має першочерговим завданням належну реалізацію громадянами своїх виборчих прав, забезпечення в країні повноправного народовладдя, а не створення комфортних умов праці членам виборчих комісій. З цим варто погодитись, як і з тим, що ускладнення підрахунку голосів може тягти за собою зниження довіри суспільства до отриманих результатів, про що також зазначає вчений [12, с. 12].

В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень йдеться про те, що термін «виборча система з відкритими списками» означає не один конкретний варіант виборчої системи, а цілий набір різновидів у межах певного типу виборчої системи. Вони відрізняються одна від одної за низкою параметрів, зокрема: за ступенем відкритості списків – наскільки виборець може впливати на підсумковий результат кандидатів, включених до партійного списку; за наявністю/відсутністю прохідного бар'єра, його величиною, особливостями врахування при визначенні результатів голосування; за способами переведення голосів у мандати (метод Д'Онда, система єдиного перехідного голосу тощо); за магнітудою (кількістю депутатів, що обираються) багатомандатного виборчого округу [7, с. 3-4].

Конституція України в статті 77 визначає, що порядок проведення виборів народних депутатів України встановлюється законом [10]. До порядку проведення парламентських виборів можна віднести і власне виборчу систему, за якою вони мають відбуватися. Ця стаття Конституції України не містить вказівок на конкретний вид виборчої системи. Конституційно-правова практика в Україні склалася таким чином, що конкретний вид виборчої системи визначався законом, що неодноразово ставало предметом розгляду в Конституційному Суді України. У Рішенні від 21 грудня 2017 року № 3-р/2017 Суд зазначав, що «визначення типу виборчої системи, її ознак та особливостей є питанням політичної доцільності та має вирішуватися парламентом відповідно до його конституційних повноважень за умови дотримання конституційних принципів та демократичних стандартів організації й проведення виборів» (абз. 3 пп. 2.4 п. 2 мотивувальної частини) [11, с. 355].

З 1990 року в Україні змінилася не одна виборча система на виборах народних депутатів. Можна погодитись із Н. Богашевою та Ю. Ключковським щодо того, що нестабільність вітчизняного виборчого законодавства загальновідома і досить традиційним є внесення змін до виборчих законів під час чи незадовго до виборчого процесу [1, с. 33]. Так, у 1990 та 1994 роках народні депутати обирались винятково у мажоритарних виборчих округах, 1998 та 2002 роках вибори проводилися за змішаною системою, у 2006 та 2007 рр. – на пропорційній основі за закритими партійними списками, а в 2012 Україна знову повернулася до змішаної виборчої системи, про що зазначає і А. Головка [6, с. 45].

Останні вибори народних депутатів України були позачерговими і проводилися в 2019 році за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою, де 225 депутатів обирались за пропорційною системою у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій. При цьому у виборчому бюлетені для голосування у загальнодержавному багатомандатному окрузі зазначалися назви політичних партій і по п'ять перших зареєстрованих кандидатів у депутати, включених до виборчого списку тієї чи іншої партії [16]. Виборець міг проголосувати виключно за політичну партію як таку, не віддаючи переваги кандидатам з її списку, тобто мали місце закриті виборчі списки.

Загалом пропорційна система з закритими списками відзначалася численними недоліками, серед яких можна виділити, як уже опосередковано зазначалося, велику роль політичної партії і зокрема партійної верхівки у формуванні складу парламенту, низький рівень відчуття відповідальності народних депутатів перед своїми виборцями, внутрішньокорупційні ризики при формуванні виборчих списків партій тощо. Відтак ще у 2010 році Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла Резолюцію 1755 (2010) «Функціонування демократичних інституцій в Україні» від 04.10.2010 р., у якій рекомендувала для України, серед іншого, те, що виборча реформа повинна передбачати не тільки ухвалення нового виборчого кодексу, але й запровадження нової виборчої системи; прийняти виборчу систему, яка передбачає пропорційну систему та ґрунтується на відкритих виборчих списках і регіональних виборчих округах [17].

Станом на сьогодні після прийняття Виборчого кодексу України (далі – ВК України) правове регулювання парламентських виборів до Верховної Ради України, а відтак і виборча система

значною мірою змінилися. ВК України встановив, що вибори народних депутатів України здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій. Право на участь у розподілі депутатських мандатів набувають партії, на підтримку регіональних виборчих списків кандидатів у депутати від яких у межах загальнодержавного округу подано п'ять і більше відсотків загальної кількості голосів виборців, які підтримали регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від усіх партій у межах загальнодержавного округу [3].

Таким чином, політична партія, що бере участь у виборах, формує єдиний список кандидатів у депутати в загальнодержавному виборчому окрузі, і з нього формує регіональні виборчі списки. В Україні закон встановлює 25 виборчих регіонів – по одному на кожен область і місто Київ, за винятком південного, що об'єднує Херсонську область, Автономну Республіку Крим і місто Севастополь. Відтак кожна політична партія повинна сформувати 25 регіональних виборчих списків. Особа, що бажає стати кандидатом у депутати, може реалізувати своє пасивне виборче право, бути висунутою таким кандидатом, виключно через політичні партії. При цьому, політична партія на своєму з'їзді (зборах, конференції) висуває кандидатів, формує і затверджує загальнодержавний виборчий список (до 450 кандидатів) і з нього – регіональні виборчі списки (від 5 до 18 кандидатів в кожному). Особливістю української виборчої системи є те, що кандидати, включені до загальнодержавного виборчого списку під першими дев'ятьма номерами, не включаються до регіональних виборчих списків і, з огляду на встановлений ВК України п'ятивідсотковий бар'єр, у разі подолання партією цього бар'єру ці 9 кандидатів гарантовано набувають представницькі мандати, що впливає з аналізу змісту статті 154 ВК України. З огляду на це українські виборчі списки на парламентських виборах не можна однозначно назвати повністю відкритими, вони є радше гібридним різновидом, що поєднує у собі риси гнучких (напіввідкритих) списків та напівжорстких списків у силу наявної частини, на яку виборці не мають впливу при голосуванні.

З одного боку, подібне регулювання заслуговує позитивної оцінки, оскільки дозволяє забезпечити присутність в парламенті ключових носіїв політичної ідеології відповідної партії, чим забезпечується стабільність та сталість депутатської фракції, яка буде утворена цією політичною партією у випадку підтримки її списку необхідною кількістю голосів. З іншого – була би доволі дивна ситуація, за якої, маючи відповідну можливість, виборці посували би таких «передових» осіб у такий спосіб, щоб вони в результаті не отримали можливості отримати депутатський мандат. Можливо, не бажаючи випробувувати «долю» законодавець вирішив все ж встановити подібний запобіжник, залишаючи можливість його перегляду за підсумками наступних виборів.

У будь-якому разі слід також зважати на політичну культуру та зрілість самих виборців, для яких різкий перехід, особливо у перші повоєнні вибори, може виявитися передчасним та може спричинити непередбачуваний результат. Відтак у світлі цих обставин, залишення законодавцем відносно невеликої кількості мандатів, на які, за умови підтримки списку загалом, виборці не можуть вплинути, виглядає виваженим кроком, який, попри це, потребує подальших дискусій, в тому числі щодо власне кількості таких мандатів, особливо після аналізу та оцінки перших виборів за цією виборчою системою.

Відповідно до ч. 4 ст. 168 ВК України, у виборчому бюлетені зазначаються визначений жеребкуванням номер кожної партії, повна назва відповідної партії, прізвища та ініціали кандидатів у депутати, включених до загальнодержавного виборчого списку під першими дев'ятьма номерами, а також порядкові номери, прізвища та ініціали усіх кандидатів у депутати, включених до відповідного регіонального виборчого списку партії. Під порядковим номером та повною назвою партії, яка в порядку черговості партій у виборчому бюлетені вказана останньою, на відстані не менше ніж 3 сантиметри від назви такої партії великими літерами зазначається текст «Від політичної партії, за яку я проголосував (проголосувала), підтримую кандидата у депутати», праворуч від якого розміщується прямокутник, у якому зазначається знак «№» з вільним полем для написання номера кандидата в депутати (крім виборчих бюлетенів для голосування в закордонному окрузі) [3].

Отже для виборця голосування згідно з чинною виборчою системою виглядатиме таким чином: у виборчому бюлетені виборець побачить перелік політичних партій, з яких потрібно вибрати лише одну, а від кожної політичної партії до 27 кандидатів, з яких 9 із загальнодержавного списку

– умовно кажучи «незмінні», на яких виборець, можна сказати, не має впливу, окрім як підтримати їх чи ні шляхом голосування за їхню політичну партію, і від 5 до 18 з регіонального списку – на яких виборець може впливати шляхом вибору з-поміж них лише одного кандидата, якому виборець може висловити свою підтримку, тобто віддати свій преференційний голос. Вельми позитивним у цій частині є те, що кандидат, який набере більшу кількість таких преференційних голосів, зможе зайняти вище місце у виборчому списку, а відтак матиме більше шансів отримати представницький мандат. Це також позитивно відобразиться на рівні представленості у парламенті не просто кандидатів, висунутих найбільш популярними політичними партіями, а конкретних кандидатів, що користуються найбільшою підтримкою суспільства, що, своєю чергою, сприятиме демократизації виборів.

Однак попри переваги нової виборчої системи, її все ж не можна вважати ідеальною, принаймні наведені виборчі списки не можна назвати повністю відкритими. Як уже зазначалося, вони зберігають «жорсткість» виборчих списків у частині перших дев'ятьох кандидатів, жодному з яких виборець не може окремо висловити свою підтримку, а відтак вони не підпадають під зміни щодо розміщення в списку, яких зазнають інші кандидати з регіональних виборчих списків. Такі кандидати у разі проходження їх політичною партією виборчого бар'єру гарантовано отримують представницький мандат. Крім цього, первинно виборець повинен обрати політичну партію, і вже після цього кандидата з її виборчого списку, а не навпаки. Відтак подолання партією виборчого бар'єру залежить від кількості відданих за неї голосів, тобто за партію загалом, і не є закономірним наслідком високого рівня підтримки конкретних кандидатів від неї.

Згідно з ч. 1 ст. 186 ВК України, партія, яка набрала 5 і більше відсотків голосів виборців, гарантовано отримує дев'ять депутатських мандатів, які розподіляються в порядку черговості відповідно до затвердженого партією загальнодержавного списку. З огляду на це можна також зауважити, що хоча встановлений виборчий бар'єр і дозволяє уникнути фрагментації парламенту, він водночас породжує проблему втрати частини голосів виборців. З одного боку, це сприяє формуванню стабільних коаліцій, оскільки до парламенту не потрапляє велика кількість малих політичних партій, різних і подекуди протилежних за своїми цілями та ідеологією.

З іншого боку, голоси виборців, віддані за політичні партії, що не подолали виборчого бар'єру, можна сказати, «згорають», оскільки хоча вони й були віддані, виборці реалізували своє активне виборче право, проте це не вплинуло на склад парламенту, ці виборці залишаються непередставленими в законодавчому органі держави. В. Шеверева та І. Сабадаш з цього приводу зазначають, що голоси, отримані партіями, які не подолали виборчий бар'єр, розподіляються між тими партіями, які його подолали. Складається дещо абсурдна ситуація, коли голоси політичних формувань одного спрямування переходять до партій з протилежною ідеологією. Отже, виборчий бар'єр, вирішуючи проблему партійної структурованості парламенту, створює нову проблему: нехтування волевиявленням певної кількості громадян [21, с. 668].

На регіональному рівні законодавець у новому ВК України встановив положення про те, що якщо за результатами виборів у відповідному виборчому регіоні кількість отриманих партією депутатських мандатів є більшою, ніж кількість осіб, включених відповідною партією до регіонального виборчого списку, весь залишок невикористаних голосів зараховується до кількості голосів, поданих у загальнодержавному виборчому окрузі на підтримку виборчого списку цієї партії. Видається, що таке положення забезпечує збереження електоральної сили голосів, які не можуть бути розподілені на рівні відповідного регіону через обмежену кількість кандидатів. Воно демонструє прагнення законодавця мінімізувати втрату голосів і посилити узгодженість між регіональним та загальнодержавним рівнями представництва. Така норма є своєрідним компромісом між відкритістю списків і контролем з боку партійного керівництва.

Пропорційна виборча система з відкритими списками досить широко застосовується на парламентських виборах у країнах Європейського Союзу. Можна погодитись з тим, що її популярність зумовлена її значною привабливістю як ефективного засобу підвищення суспільної легітимності виборів, яке досягається завдяки посиленню впливу виборця на формування складу парламенту та нейтралізації суспільних побоювань щодо надмірної влади партійних верхівок [7, с. 15].

З огляду на вищенаведене, різновиди пропорційної виборчої системи можна умовно поділити залежно від рівня впливу виборця на розташування кандидатів у виборчому списку на пропорційну систему з повністю відкритими виборчими списками, з гнучкими (по суті, частково відкритими)

списками, напівжорсткими списками та жорсткими (закритими) списками. Така градація дозволяє якнайповніше відобразити особливості кожного з таких різновидів. Так, повністю відкриті списки дозволяють виборцю максимальною мірою впливати на порядок кандидатів, віддавати свій голос за конкретного кандидата з-поміж усього списку, а не за партію загалом, та не гарантують місць у парламенті кандидатам, які в силу відповідного розподілу політичною партією займають перші місця у виборчому списку, а відтак мандати здобувають ті кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів виборців, а не ті, які займали перші позиції у списку, а результат партії залежить від кількості голосів, відданих за її кандидатів.

До прикладу, у Фінляндії діє система пропорційного представництва, однак виборці не голосують безпосередньо за політичні партії, а голосують насамперед за конкретного кандидата в межах свого виборчого округу. І так кандидати, які набирають найбільше голосів, мають більше шансів бути обраними до парламенту, незалежно від їхнього початкового місця у виборчому списку. А для політичних партій не встановлено «прохідного бар'єру» входу до парламенту, що дозволяє навіть невеликим партіям проходити до парламенту, як це було у 2023 році під час останніх парламентських виборів. До складу представницького органу тоді увійшло 10 політичних партій, серед яких і такі, що набрали 2,4%, 4,2%, 4,3% що було б неможливим за умов, встановлених, наприклад, в Україні [22].

Гнучкі (частково відкриті) списки дозволяють виборцю голосувати за політичну партію або за політичну партію та конкретного кандидата з її списку. У цьому випадку кандидату, щоб піднятися у виборчому списку на вищі позиції, зазвичай необхідно набрати певну кількість голосів, тобто подолати якийсь відсотковий поріг голосів, поданих за його партію. Наприклад у Нідерландах хоча й немає офіційно встановленого виборчого порогу (бар'єру), який потрібно подолати партії, щоб пройти до парламенту, проте право на участь у розподілі депутатських мандатів отримують всі партії, які отримали на свою підтримку кількість голосів, не меншу за виборчу квоту. Виборча квота визначається шляхом ділення кількості дійсних голосів виборців, поданих за всі партійні списки у загальнодержавному окрузі, на 150 (кількість депутатів у Палаті представників). Відтак, для отримання представництва в парламенті партії необхідно отримати в цілому в державі 0,67% дійсних голосів виборців. Після визначення партій, які подолали виборчий бар'єр, визначається кількість мандатів, отриманих такими партіями. Для цього кількість поданих за кожну партію голосів ділиться на виборчу квоту. Нерозподілені між партіями мандати розподіляються за методом д'Ондта [4, с. 45]. Метод Д'Ондта передбачає послідовний покроковий розподіл депутатських мандатів шляхом математичного ділення голосів, набраних кожною політичною партією, на послідовні цілі числа, поки не будуть розподілені всі мандати в певному регіоні чи на національному рівні.

Напівжорсткі списки, звісно, допускають, що виборець може віддати голос за певного кандидата, однак цей вибір фактично є голосуванням за політичну партію і в дійсності не тягне за собою зміни позиції кандидата у виборчому списку, тобто хоч виборець і віддає голос за конкретного кандидата, проте це не обов'язково спричиняє підняття цього кандидата у списку і майже не збільшує його шанси отримати представницький мандат, зазвичай він все ще залишається на своєму місці. У якості прикладу використання напівжорстких виборчих списків можна навести систему, що застосовується на парламентських виборах у Польщі. У Республіці Польщі парламентські вибори до Сейму відбуваються за системою пропорційного представництва в багатомандатних виборчих округах, де встановлено п'ятивідсотковий загальнодержавний виборчий бар'єр для політичних партій і восьмивідсотковий виборчий бар'єр для партійних блоків. У Польщі застосовують відкриті регіональні виборчі списки. На виборчій дільниці польський виборець отримує бюлетень, у якому вміщені окружні списки кандидатів. Виборець голосує тільки за одного кандидата. Таким чином він голосує за список загалом, і разом з тим виявляє особливу підтримку конкретному кандидату [6, с. 45]. Для голосування використовуються зброшуровані бюлетені, на кожному аркуші якого надруковано список від відповідного суб'єкта висування. Виборець може проголосувати за одного кандидата у списку; його голос вважається голосом, поданим на підтримку списку в цілому. Місця в округах розподіляються між партіями за модифікованим методом д'Ондта (дільники 1,2; 2; 3; 4; 5 тощо) [4, с. 48].

Проміжний різновид виборчих списків між гнучкими (частково відкритими) і напівжорсткими діє в Естонії. Там вибори проводяться за пропорційною системою з відкритими виборчими списками у 12 багатомандатних виборчих округах. Кількість мандатів у виборчому окрузі визна-

чається Національною виборчою комісією відповідно до кількості мешканців і є пропорційною до кількості зареєстрованих в окрузі виборців. Порядок формування партійного списку не регулюється законодавством, але не може перевищувати загальної кількості мандатів, які надані округу, більше ніж на два мандати. При голосуванні виборець вказує у призначеному для цього місці реєстраційний номер кандидата присвоєний йому у зведеному виборчому окружному списку. Таким чином виборець голосує одночасно і за кандидата, і за партію, від якої він висувається [6, с. 48].

Естонська виборча система значною мірою схожа до української. В Естонії політичні партії також формують два види виборчих списків: загальнонаціональний та списки у багатомандатних округах. Для кожного багатомандатного округу Національний виборчий комітет виготовляє консолідований список кандидатів, у якому кожному кандидату присвоюється індивідуальний номер, який включає порядковий номер партії (якщо кандидата висунуто партією) і порядковий номер кандидата у списку партії, визначений партією. Відтак, виборець у виборчому бюлетені вписує порядковий номер кандидата, за якого він голосує, згідно з консолідованим списком. Голос за кандидата від партії одночасно вважається голосом за партію. Тут також діє п'ятивідсотковий виборчий бар'єр, а голоси виборців розподіляються за уже згадуваним методом д'Ондта [4, с. 38].

Жорсткі (закриті) списки взагалі не дають виборцю можливості обирати одного чи кількох кандидатів, змінювати їх черговість у списку тощо. За цих умов виборець обирає виключно політичну партію в цілому. І надалі кількість місць у парламенті розподіляється залежно від відсотка набраних голосів в порядку черговості, визначеної самою політичною партією. Така система діє, до прикладу, в Португалії, де застосовується система пропорційного представництва з голосуванням у багатомандатних або одномандатних округах і мандати розподіляються за методом д'Ондта, тобто місця розподіляються послідовно, одне за іншим. На кожному кроці чергове місце присуджується тій партії, яка володіє найбільшою квотою, що обраховується за формулою $V(S+1)$, де V – загальна кількість голосів, поданих за партію, а S – кількість місць, отриманих партією до цього кроку. Після присудження місця квота партії перелічується з урахуванням нової кількості отриманих місць [8, с. 189].

Таким чином, узагальнивши можна дійти висновку, що різновиди пропорційної виборчої системи являють собою своєрідний спектр, що становить сукупність різноманітних варіантів способів встановлення результатів виборів та розподілу депутатських мандатів.

Висновки. Закріпивши в 2019-2020 роках принцип пропорційної виборчої системи з відкритими виборчими списками, Україна зробила хоч і запізнілий, але правильний крок на шляху до утвердження євроінтеграційних принципів, підтвердженням чого може слугувати практика європейських держав, які вже довгий час застосовують описану виборчу систему.

Виборча система, що застосовується на парламентських виборах, являє собою насамперед той чи інший спосіб встановлення результатів виборів і розподілу депутатських мандатів. В Україні передумови для неї хоч і визначені в Конституції України, проте конкретний різновид виборчої системи визначає в законі Верховна Рада України. Тобто виборча система є динамічною субстанцією, що змінюється в залежності від етапу історичного розвитку держави, потреб суспільства, політичної кон'юнктури тощо.

Україна пройшла тривалий шлях пошуку найбільш підходящого різновиду виборчої системи для проведення виборів до парламенту і з 2020 року зупинилася на системі пропорційного представництва. При цьому, наголошується, що за такої системи було обрано відкриті виборчі списки. Однак з огляду на сучасний стан правового регулювання такі виборчі списки не можна назвати повністю відкритими, вони радше є своєрідним гібридним варіантом, що балансує між гнучкими (частково відкритими) та напівжорсткими відкритими списками.

У результаті розгляду переваг та недоліків відкритих і закритих виборчих списків доцільно зазначити, що хоча, на перший погляд, система з закритими списками є більш доступною для розуміння пересічним виборцем, простішою у своїй реалізації, проте в довготривалій перспективі призводить до ризику виникнення зловживань, внутрішньопартійної корупції та інших негативних явищ. Тоді як система з відкритими списками не дає очільникам політичної партії вирішального впливу на формування якісного складу парламенту. Натомість саме виборець своїм голосом зрештою змінює положення кандидатів у виборчих списках.

З огляду на встановлений законодавством п'ятивідсотковий бар'єр для політичних партій, з урахуванням дослідженого європейського досвіду можна висувати, що чинна виборча система надає перевагу середнім і великим політичним партіям та не сприяє входженню до парламенту

малими нечисельними партіями. Мається на увазі, що на прийдешніх виборах до Верховної Ради України новоствореним, малим політичним партіям буде вкрай складно отримати представницькі мандати. Хоча з високою ймовірністю по завершенню воєнного стану у суспільства виникне запит на представлення у законодавчому органі різних соціальних груп, у тому числі груп, що виникли або чисельно збільшились під час повномасштабного вторгнення та у зв'язку з ним, серед яких внутрішньо переміщені особи, ветерани війни, особи з інвалідністю та інші.

У цьому аспекті європейський досвід показав, що з метою досягнення якнайвищого рівня репрезентативності якомога більшої кількості громадян доцільним є зниження або й зовсім скасування виборчого бар'єру. Вважаємо, що з метою утримання балансу та задля досягнення політичної багатоманітності в парламенті доцільнішим є зниження виборчого бар'єру до 3%. Це дозволить більшій кількості політичних партій здобути місця в парламенті та помітно зменшить відсоток голосів, відданих за політичні партії, що не змогли взяти участь в розподілі депутатських мандатів, а відтак більше голосів стануть видимими і будуть враховані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богашева Н. Міжнародні стандарти демократичних виборів та законодавство про вибори народних депутатів України. *Вибори та демократія*. 2012. № 2 (32). С. 29–50. URL: <https://salol.i/15894b6> (10.06.2025).
2. Бучин М.А. Демократичні принципи виборів: політико-правові аспекти регулювання в Україні: монографія. М.А. Бучин; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. Ун-т «Львів. Політехніка». Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2012. 364 с.
3. Виборчий кодекс України Закон України №396-IX від 19 грудня 2019 року. URL: <https://surl.li/oyzepl> (06.04.2025).
4. Виборчі системи з відкритими списками: в пошуках оптимальної моделі для України. Міжнародна фундація виборчих систем в Україні. 2017. URL: <https://surl.li/ztokio> (10.06.2025).
5. Гербут І. Виборчі системи в аспекті інтересів опозиційних партій та репрезентативності парламенту в сучасній Україні. ПiЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. *Наукові записки*. Випуск 2 (76). С. 252–266. URL: <https://salol.i/CaC0f2C> (10.06.2025).
6. Головка А. Пропорційна система відкритих регіональних списків: досвід Європи та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Випуск № 17. С. 45–50. URL: <https://salol.i/dbC85A9> (10.06.2025).
7. Запровадження виборчої системи з відкритими списками: можливий вплив на політичну систему України. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 11.04.2017. 19 с. URL: <https://surl.li/havfra> (04.05.2025 р.).
8. Захарченко П. Конституційне право держав-членів Європейського Союзу: підручник. Петро Захарченко, Галина Лаврик. Полтава: ПУЕТ, 2024. 389 с. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). URL: <https://salol.i/04Eb9bD> (10.06.2025).
9. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: ВАіТЕ, 2018. 908 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/401765.pdf> (10.06.2025).
10. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами). URL: <https://surl.li/xulhas> (06.04.2025).
11. Конституція України: науково-практичний коментар / [Ю.Г. Барабаш, А.П. Гетьман, С.Г. Серьогіна та ін.; Нац. Акад. прав. Наук України]; за заг. ред. Р.О. Стефанчука, О.В. Петришина. Київ: ВАіТЕ, 2024. 760 с.
12. Марцеляк О.В. Конституційна реформа і модернізація виборчої системи України в контексті світового досвіду. Наукова бібліотека. 2015, с. 8–12.
13. Михайлова Д.С. Досвід виборчих систем України в політико-правовому аспекті. Д.С. Михайлова. Політичне життя. 2018. № 4. С. 23–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2018_4_6 (10.06.2025).
14. Мохончук Б. С. Виборчі системи: порівняльно-правове дослідження. Б.С. Мохончук: монографія. Харків: Юрайт, 2021. 304 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/Mohonchuk-21.pdf (10.06.2025).

15. Новиков О.В. Пропорційна система відкритих списків в Україні – перспектива чи реальність? О.В. Новиков, А.М. Андрійцьо. *Молодий вчений*. – 2017. № 11. С. 958–962. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_11_234 (10.06.2025).
16. Закон України «Про вибори народних депутатів України» № 4061-VI від 17 листопада 2011 року. URL: <https://surl.li/qjnuzr> (06.04.2025).
17. Резолюція 1755 (2010) Парламентської Асамблеї ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні» від 04.10.2010 р. URL: <https://surl.li/poitdp> (06.04.2025).
18. Рибачук М. Аналіз концепцій сучасних моделей виборчих систем. М. Рибачук, Б. Райковський. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 46–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/РоМе_2009_3_6 (10.06.2025).
19. Стукаленко В.А. Теоретичні аспекти пропорційної виборчої системи. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Правознавство. 2014. Т. 19, Вип. 3. С. 17–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_prav_2014_19_3_4 (10.06.2025).
20. Шведа Ю.Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. 462 с.
21. Шеверєва В.Є. Варіативність виборчих систем та практика їх функціонування: аналіз зарубіжного досвіду. В.Є. Шеверєва, І.В. Сабадаш. *Молодий вчений*. 2018. № 5(2). С. 665–671. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_5%282%29__75 (10.06.2025).
22. Official website of Ministry of Justice of Finland. Parliamentary Elections 2023. URL: https://tulospalvelu.vaalit.fi/EKV-2023/en/tulos_kokomaa.html (09.06.2025).